

Vilken religion är sann och frågan om språkets obestämbarhet

PATRIK FRIDLUND

*Patrik Fridlund har disputerat i religionsfilosofi och har i sin forskning bland annat ägnat sig åt frågor om könsskillnad, religionsteologi och teologins plats vid akademien. Filosoferna Jacques Derrida, Luce Irigaray och Emmanuel Lévinas utgör de främsta inspirationskällorna. Språkfilosofiska frågor i sin franskspråkiga tappning tar en icke oväsentlig plats i skrivandet. Detta är kanske tydligast i avhandlingen *Mobile Performances. A Philosophical Account of Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religion* (2007). Fridlund har undervisat i etik, politisk filosofi och religionsfilosofi såväl vid Högskolan Kristianstad som vid Lunds universitet. För närvarande är han stipendiat vid Fonds Ricœur i Paris där han arbetar med frågor om relationerna mellan etik, politik och subjektivitet.*

Sanning

Jag har under det senaste decenniet alltmer kommit att intressera mig för religionsdialog, och religionsteologi. Eller kanske bättre interreligiösa relationer. Det började med frågor kring John Hicks religiösa pluralism, men intresset har sedan blivit både bredare och smalare.¹

¹ Se Patrik Fridlund, "Un, seul et unique. « The Real » chez John Hick, une étude critique de l'un-ité de la notion" (Magisteruppsats, Université de Lausanne, 2000); Patrik Fridlund, "Le dialogue entre les religions et ses défis", i *Théolib. Revue trimestrielle du libéralisme théologique* 21 (2003), 45-58; Patrik Fridlund, "A More Pluralistic Pluralism?" i *Swedish Missiological Themes* 93:1 (2005), 43-59; Patrik Fridlund, *Mobile Performances. A Philosophical Account of Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religion*. (Lund: Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet, 2007). Patrik Fridlund, "Clash of Religions – Diversity of Readings" i *New Routes. A Journal of Peace Research and Action* 13:2 (2008), 8-10. Patrik Fridlund, Lucie Kaennel, and Catharina Stenqvist, eds., *Plural Voices. Intradisciplinary Perspectives on Interreligious Issues* (Leuven: Peeters, 2009)

En fråga som aldrig intresserat mig nämnvärt men som likväl är en röd tråd i hela mitt arbete med relationer mellan religioner, är frågan om sanning. Det är kanske inte så konstigt. Frågor som: Vad är sant? och Vad är riktigt? verkar vara allestädes närvarande frågor. Är det sant det mamma och pappa säger? Är det sant det fröken eller magistern påstår i skolan? Är det riktigt som det står i tidningen? Är det sant att du älskar mig? Och i andra sammanhang: Är det sant det som prästen predikar att jag är en syndig och förtappad människa och att omvändelse krävs? Och om det är så måste kanske också frågan ställas: Vilket är det då rätt att omvända sig till? Med andra ord, vad är *sant* i allt det som hävdas? Det är i sig ingen underlig fråga. Lite annat verkar det vara med frågan om vad *sanning* är. Den frågan rör sådant som *när* något anses vara sant, *hur* man kan komma fram till det och vilka *grunder* som krävs. Denna fråga om vad *sanning* är lämnar jag till andra, medan frågan om vad som är *sant* verkar vara ett ofrånkomligt inslag i det mesta som rör religiös mångfald. Det har därmed utgjort ett viktigt incitament för min forskning.

Jag började med att säga att jag riktat mitt intresse mot frågor som rör interreligiösa relationer. Att frågor om vad som är sant finns lite varstans är

nog riktigt, men för mig har det handlat om religion. Religioner gör anspråk på att säga hur saker och ting förhåller sig. Det handlar om människans villkor, om transcendent verklighet och om eviga moraliska och existentiella värden. Religioner verkar helt enkelt göra anspråk på att tala om vad livet handlar om. Det är därför inte särskilt underligt att frågor måste ställas om den ena eller andra religionen är mer tillförlitlig än andra, om den eller den är bättre eller till och med kanske den enda korrekta religionen. För dem som känner sig hemma i en viss religion blir frågan hur det som sägs vara sant i just den religionen förhåller sig till den sanning som proklamerats i andra religiösa traditioner.² Många religiösa tänkare har utvecklat mer eller mindre komplexa svar rörande detta. På olika sätt har de försökt att tackla frågan om vad som är sant, och hur det som sägs vara sant på ett håll står i relation till det som hålls för att vara sant på annat håll.³

Det som väcker frågan är mångfalden av religioner, pluraliteten och diversiteten. I detta myller av påståenden, föreslagna andliga vägar, olika etiska och estetiska koder med mera dyker frågan upp: Vad är *sant*? Eller: Vilken religion är *sann*? Eller: Vem säger *sanningen* egentligen? Nu kanske man kan tycka att det finns många som hävdar att *alla* religioner är sanna – på sitt vis; att alla religioner ytterst är *lika* – om man skrapar bort all yttre påbyggnad;⁴ eller kanske att alla religioner är *falska*.⁵ Jag menar dock att även om detta är svar, så ligger frågan om vad som är sant i botten. Frågan om vad som är riktigt och sant tycks vara ofrånkomlig. Svaren och sätten att hantera den på kan skifta.

² Patrik Fridlund, "Knitter and the Poor as a Hermeneutical Key" i Fridlund, Kaennel & Stenqvist (red) *Plural Voices*, 149-162.

³ En god översikt är fortfarande, trots att den har några år på nacken Paul F. Knitter, *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*. (London: SCM Press, 1985)

⁴ Se exempelvis Frithjof Schuon, *De L'unité transcendante des religions*. (Paris: Gallimard, 1948)

⁵ Se till exempel Michel Onfray, *Traité d'athéologie. Physique de la métaphysique*, (Paris: Grasset, 2005)

Språk

Det finns naturligtvis en rad olika sätt att bearbeta denna fråga och denna problemställning på. En möjlighet är att välja en religiös tradition som tolkningsram. Utifrån ett sådan fastställt religiöst perspektiv kan frågan om vad som är sant hanteras så att allt som sägs mäts mot vad de heliga skrifterna och den religiösa traditionen lär. Alla handlingsvägar som explicit och implicit föreslås bedöms i förhållande till den religiösa lära som man bekänner sig till. Precis på samma sätt kan naturligtvis så kallade icke-religiösa läror fungera. Även sekulära dogmsystem kan användas. På den här punkten finns det inte nödvändigtvis något som skiljer en religiös lära från en sekulär. Det finns, menar jag, något underliggande som påverkar *alla* typer av hållningar. För att det ska vara möjligt att kunna fälla definitiva, tveklösa och stabila omdömen krävs att det som sägs har en stabil mening. Om å andra sidan språket till sin karaktär är rörligt blir det nödvändigt att uppfatta allt som sägs som potentiellt föränderligt beträffande betydelsen. Det är, menar jag, därför fruktbart att laborera med två karakteristiska drag nämligen språklig *stabilitet* och språklig *mobilitet*. För klarhetens skull bör det kanske sägas att dessa kategorier naturligtvis inte är absoluta kategorier. De kan dock fungera som heuristiska hjälpmedel. Jag menar att det finns en relation mellan förståelse och uppfattning om hur språk fungerar och karaktären på omdömen och bedömningar som görs av hur sann och riktig en religion är.⁶

I den här artikeln arbetar jag fortsättningsvis med följande huvudområden. Först presenterar jag kort hur jag ser på förståelsen av språket och på dess betydelse för religionsteologisk reflektion. Sedan lägger jag fram en argumentering kring språkets obestämbarhet, eller mobilitet. Därefter beskriver jag en del av de möjligheter jag ser i detta, liksom problem. Avslutningsvis ger jag några indikationer på hur problemen kan undvikas eller åtminstone göras hanterliga.

Frågan om språklig mobilitet är åtminstone i två avseenden en del av ett större komplex. Det handlar för det första om artikulationen och det rörliga förhållande som måste råda mellan det artikulerade och det artikulerande. För det andra om den rörliga relationen mellan vad som utgör centrum och

⁶ Fridlund, *Mobile Performances*, 45-50

periferi och hur det artikulerande inte lämnar det artikulerade oberört och opåverkat. I denna artikel kommer infallsvinkeln att vara begränsad till frågor om språket. Det räcker att föra diskussionen i dessa termer, menar jag, för att poängerna ska kunna gå fram – frågan om språklig mobilitet är en fråga som tydligt låter sig teckna. Dessutom menar jag att den är av vitalt intresse just för problemområdet: Vad är sant?

Inledningsvis menade jag att detta sökande efter svar på frågor om vad som är sant och riktigt är ganska naturligt. Inte minst faller det sig naturligt att frågorna ställs beträffande religion eftersom religioner – åtminstone vid en första anblick – har som huvudsyfte att göra anspråk på att förmedla sanningar, till en början med sanningen om vad som är viktigast i livet.⁷ Detta att frågandet är naturligt gör ju också att jag menar att *alla* funderar över vilken religiös väg som är den sanna. Frekvensen och amplituden kan variera, liksom intensiteten och motivationen. Av en mängd skäl skulle det därför vara spännande att undersöka vad “vanligt folk” säger. Å andra sidan är det ibland en poäng att titta på vad “de lärde”, teologerna, säger. Genom att ägna mycket tid och kraft åt att formulera sig blir teologernas ståndpunkter också förhoppningsvis mer utmejslade. För en akademisk analys blir de därmed mer lättillgängliga. Min intuition är att de ändå ofta reflekterar vad många andra står för. Skillnaden är just den att de gör det på ett mer systematiskt sätt och med större tydlighet.⁸

Teologer kan ha, och har självfallet, olika uppfattning i frågor som handlar om interreligiösa relationer. Behandlingen av sådana relationer kan kanske ses som en tvådelad fråga. Det kan å ena sidan handla om hur “den troende” ska, kan eller bör relatera till “människor av annan tro”. Det kan å andra sidan handla om att förstå förhållandet mellan religioner, det vill säga om religionsteologi. Det är det senare som intresserar mig här. Det är självfallet så att det finns en rad saker som påverkar hur religionsteologi utformas. En liberal syn i allmänhet ger kanske andra utslag än en konservativ syn. Bokstavstroende eller fundamentalister skiljer sig kanske från radikaler. Vad som tas för att utgöra centrum kan vara avgörande; är ut-

gångspunkten *Kärleken* eller snarare *Guds kärlek*; är kärnan i en religion *Liv* eller *lydnad* mot Gud etc? Så är det helt säkert. Jag menar dock att det finns en spännande faktor som möjliggör den ena eller andra hållningen. Att hävda det ena eller det andra är möjligt *eller* omöjligt endast om språket är mobilt *alternativt* stabilt, om språket uppfattas som mobilt eller stabilt. Låt mig ta ett kort exempel. Om någon håller kristendomen för att vara något annat än buddhismen på avgörande punkter vilket skulle göra kristendomen inkompatibel med buddhismen, att kristendomen skulle stå mot buddhismen, förutsätter detta klarhet och stabilitet hos termerna “kristendom” och “buddhism”, liksom i termen “mot”. Just detta gör, menar jag, att uppfattningen om språket är så vital.⁹

Mobilitet

Det finns goda skäl för att hävda språklig mobilitet. Argumenteringen kan föras från två håll. Det ena sättet är att peka på omöjligheten av att hålla språket för att vara stabilt. Det andra sättet är att visa på nödvändigheten av språklig mobilitet.

Låt mig börja med det första. Att hålla språklig stabilitet högt är omöjligt och det framgår ganska raskt vid en titt på några exempel. Det första som slår mig är att det finns en formaspekt. Den form som en språklig utsaga har behöver inte spegla innehållet. Vad menar jag med det? Jo, det som exempelvis synes vara en beskrivning eftersom det har formen av en sådan kan vara något annat. Framför allt kan det vara vad J. L. Austin kallar en performativ. Man kan ta yttranden som “Det står en tjur på ängen” eller “Jag tycker att man alltid bör stänga dörren efter sig”. De båda har snarast formen av beskrivningar – om än av något olika slag – men det är kanske mer rimligt att se dem som varningar, uppmaningar, eller hot än som de beskrivningar de formmässigt ser ut att vara.¹⁰

Denna osäkerhet fortsätter även i ett andra led. Även om det som synes vara en beskrivning snarast bör uppfattas som en “performativ” är det inte självklart vilken typ av “performativ” det handlar

⁹ Ibid.32-50

¹⁰ John Langshaw Austin, *How To Do Things with Words*. 2nd ed. (Oxford & New York: Oxford UP, 1976), 91, 98. Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 56-57.

⁷ Fridlund, “Knitter and the Poor”, 149.

⁸ Fridlund, *Mobile Performances*, 18-21

om. Det som har formen av det ena kan mycket väl hänföras till det andra. Är det som sägs en varning eller ett hot? Vad betyder det om någon säger "Min kollega här är en mycket nervös man och väldigt lättirriterad; om man inte är försiktig händer det lätt en olycka" eller "du måste se upp för..."? Är detta varningar eller hot? Kanske beskrivningar, och inte alls performativer?¹¹

Nu kan man kanske säga att i sådana här "kontextlösa" situationer är allt naturligtvis oklart och många möjligheter ligger öppna. I verkligheten kommer vi ju överens om en rad saker och när väl detta är gjort ligger den betydelsen fast, åtminstone i det sammanhanget. Det är i och för sig alldeles riktigt. Samtidigt måste det sägas att samstämmighet beträffande betydelse ofta är bedräglig – under en gemensam yta finns sannolikt oenighet om mening. Kanske blir det tydligast när det gäller förenande texter som politiska program eller religiösa bekännelser. Alla i den berörda gruppen enas omsorgsfullt om en gemensam bas, en grund att jobba utifrån eller en bekännelse som håller samman gruppen. Så snart konkretion tarvas och preciseringar av vad som "egentligen menas" krävs, visar det sig att många har tämligen olika uppfattningar av vad där "egentligen står" eller hur det ska läsas. Sådant hänger ihop med att när klargöranden görs är dessa inte sällan splittrande.¹² Till stor del beror det på att den vikt som tillmätts enskilda ord och termer, vissa avsnitt i en text eller vissa texter i en större korpus, skiftar från den ena till den andre. Två personer kan faktiskt vara ganska överens om vad en del betyder men helt oense om vilken vikt just den delen ska tillmätas i ett givet sammanhang.¹³

Det finns ytterligare ett problemkomplex, och det handlar om att betydelsen kan tyckas helt klar i ett sammanhang, men inte i ett annat; beskrivningar kan vara grovt sett sanna och riktiga men snarast falska och oriktiga om detaljer preciseras. Att

göra konstateranden borde exempelvis alltid innebära att det som sägs antingen är sant eller falskt.¹⁴ Austin redogör för två exempel på när sant/falskt trots detta inte tycks vara en enkelt tillämpar kategori. Det första fallet är satsen "Frankrike är en hexagon". Det är ett konstaterande, men ändå verkar det meningslöst att tala om sann/falsk här. Problemet är inte eventuella emotionella eller andra övertoner. Problemet är att beskrivningen är så grov att den inte kan vara sann, men heller egentligen inte falsk. Eller tvärtom. Den är sann och falsk beroende på hur man ser det. Det andra exemplet är satsen "Lord Raglan vann slaget vid Alma". Det tycks vara lätt att avgöra om det är sant eller inte. Här handlar det om en väldokumenterad historisk händelse. Bilden blir dock mer komplex om det stämmer att Lord Raglans order aldrig nådde de stridande. I båda fallen – beskrivningen av Frankrike som en hexagon och påståendet att Lord Raglan vann slaget vid Alma – kan man kanske säga att dessa är förenklingar som fungerar alldeles utmärkt i vissa kontexter, men inte alls i andra. Det tycks därför vara ganska meningslöst att insistera på deras sanningsvärde.¹⁵ Det för här för långt att diskutera huruvida *alla* beskrivningar är grova och därmed oprecisa, och det är heller inte nödvändigt för det jag vill komma fram till.

Det här är på många sätt ganska trivialt, och argumenteringen för språklig mobilitet är inte i och med detta helt i hamn. Ändå är det viktigt att se, menar jag, att åtminstone en stark tilltro till åtminstone en stark språklig stabilitet är rimlig att ifrågasätta. Många gånger är det inte fullt lika stabilt som det i förstone synes vara. Det kan självfallet invändas att exemplen ovan förvisso visar på *kommunikationsproblem*, *glidningar* och *glipor i förståelsen* och att det man ska ta itu med är *tolkningsproblematiken*. Så är det naturligtvis. Men icke enbart och icke så enkelt. Vad vore stabil språklig mening om den aldrig användes? Aldrig figurerade i ett sammanhang? Om en text aldrig

¹¹ Fridlund, *Mobile Performances*, 56-57; Austin, *How To Do Things*, 115-116

¹² Fridlund, *Mobile Performances*, 57-59 Nicholas Rescher, *Pluralism, Against the Demand for Consensus* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 133, 171-172. Se även David Basinger, *Religious Diversity. A Philosophical Assessment*, (Aldershot: Ashgate, 2002), 49-50 not 12.

¹³ Joseph O'Leary, *Religious Pluralism and Christian Truth*, (Edinburgh: Edinburgh UP, 1996), 23. Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 59-60

¹⁴ Detta med Austins terminologi; enligt Austin har konstateringar egenskapen att vara sann eller falsk (J. L. Austin, "Performative-Constative" i John Searle (ed), *The Philosophy of Language*, (London: Oxford UP, 1971), 13-22, 13.

¹⁵ Austin, *How To Do Things*, 142-144. Se även Austin, "Performative-Constative", *passim*, och Fridlund, *Mobile Performances*, 60-61.

lästes, diskuterades och processades? Dessutom måste materialet ge utrymme för dessa tolkningar. Alla varianter kan inte alltid vara fullständiga förvrängningar – något måste finnas som gör dem möjliga.¹⁶ Därför kan man inte särdeles enkelt hävda att det finns ett stabilt system som bara används eller tolkas mer eller mindre väl.

Jag menar med bestämdhet att det är betydligt enklare och mer rimligt att se språket som rörligt. Det finns flera komponenter i språkets rörlighet. En av dem handlar om språklig mening som etablerad i kedjor av ord. "Patrik skriver en artikel" har eller får betydelse genom att de termer som ingår förklaras och står i relation till andra termer. Den språkliga meningen hänger samman med kedjor av termer. Vilka som figurerar är avhängigt strategiska eller polemiska val som görs. Att *skri-va* skiljer sig från att *författa*, *sätta samman* eller *konstruera* en artikel. En *artikel* är kanske något annat än *text* eller *framställning*. Med strategiska eller polemiska val menar jag helt enkelt att de termer som används har sin betydelse i vad de står för, men *också* vad de *inte* är och står för, det vill säga i kontrast till andra möjliga termer. Att den språkliga meningen på detta sätt ligger i ett nät av relationer gör också att den språkliga meningen kan flytta, eller migrera.¹⁷

Med viss emfas hävdar jag att språklig mobilitet inte kan kringgås. Det är självfallet så att allt inte alltid flyter och att meningen *alltid* är mobil. Den är dock alltid *potentiellt mobil*. Den stabilitet vi finner är relativ och/eller temporär. Det vore ju bekvämt kunde man tycka om språklig mening kunde frysas och vara just stabil. Ett sätt att göra det på skulle ju vara att fastställa den kontext i vilken en språklig enhet finns och utifrån detta kunde en betydelse etableras. Det är, menar jag, helt riktigt och alldeles nödvändigt att se, identifiera och klargöra kontext. En sak som är spännande är dock att även kontexten är problematisk. En räckta ord är användbar i *olika* sammanhang, olika kontexter. Med andra ord kan kontexten ändras. Rörelsen går

¹⁶ Paul Ricœur, *Du texte à l'action. Essais d'Herméneutique II*, (Paris: Édition de Seuil, *Points essais*, 1986), 51-54, 175-176; Jacques Derrida, *Apories. Mourir – s'attendre aux 'limites de la vérité'*, (Paris: Galilée, 1996), 26-28. Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 61-63

¹⁷ O'Leary, *Religious Pluralism*, 42-58, 72-90, 141. Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 67-73

åt båda hållen. En texts mening är beroende av sitt sammanhang, men det är *också* så att sammanhanget byggs av och är beroende av de texter som befinner sig där; kontexten existerar inte på egen hand, den kan inte finnas utan texter – utan innehåll – men texterna, innehållet, existerar aldrig på egen hand utan befinner sig alltid i ett sammanhang. Därför är det inte bara så att en text får en annan betydelse om den hamnar eller placeras i ett annat sammanhang; även "sammanhanget" förändras om en "text" förs in i det.¹⁸ Här menar jag att en väsentlig insikt finns att vinna. Lika lite som texten, eller för den delen en mindre språklig enhet som ett ord, har någon egen inneboende (kärn-) mening *per se* så kan inte heller kontexten ha detta. Att söka efter ett centrum som sticker ut och dominerar över dess periferi är alldeles rimligt. Mitt resonemang handlar dock om att detta förhållande mellan vad som är centralt och vad som är perifert inte är helt givet och att det finns ett reciprokt förhållande.

Den poäng jag framför allt vill lyfta fram här är dock den följande. Språket är rörligt *med nödvändighet*. Att det förhåller sig så med nödvändighet kan ses ur tre perspektiv. Ur ett första perspektiv måste det hävdas att om språket inte vore mobilt skulle ett oändligt ordförråd krävas för att uttrycka saker. Det skulle då behövas en specifik term inte bara för varje pryl, utan också för när och hur den erfors och av vem. Ett sådant språk skulle omöjliggöra kommunikation; inget gemensamt språk vore längre möjligt och språkets roll bleve därmed uttunnad eller borttrollad. Därför menar jag att det går att säga att språket *med nödvändighet* är mobilt. Vore det inte mobilt i den bemärkelsen vore det inte heller det vi menar med språk annars.¹⁹

Det andra perspektivet ger vid handen att detta naturligtvis hänger samman med att språklig mobilitet är nödvändig för nya erfarenheter. Om språket

¹⁸ Jacques Derrida, *Limited Inc/En*, (Evanston: Northwestern UP, 1988), 7-9, 30, 47-49, 148; O'Leary, *Religious Pluralism*, 42-44; Gottlob Frege, "On Sense and Meaning" i Geach & Black (eds), *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (Oxford: Blackwell, 1980), 56-78. Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 82-88.

¹⁹ Fridlund, *Mobile Performances*, 89-90; Ricœur, *Du texte à l'action*, 241-245; Paul Ricœur, *La métaphore vive*, (Paris: Édition de Seuil, *Points essais*, 1975), 129-171.

inte hade mobilitet kunde ju inget nytt sägas och därmed inga nya erfarenheter uttryckas. Jag menar att det faktiskt också skulle förhindra att en rad nya erfarenheter gjordes. Ett exempel på detta finns i Mark Johnsons berättelse om Hans Seyle och stressforskningen. *Hur* de symptom som förelåg beskrevs hade avgörande betydelse för vad som sågs och uppfattades. Detta hade i sin tur en avgörande betydelse för diagnostik och behandling av stress.²⁰

Det tredje perspektivet är att i botten ligger det faktum att inget stabilt centrum kan fixeras. Det finns fiktion, ironi, och satir och dessa skiljer sig från *seriösa diskurser*, men förhållandet är inte enkelt och inte rätlinjigt; gränserna mellan dem är inte på förhand givna och de närs av varandra.²¹ På det stora hela hävdar jag att språklig mobilitet är nödvändig ty allt annat innebure att ingen rörelse vore möjlig.²²

Det finns alltså goda skäl att hävda att språklig mening inte kan vara stabil. Det har jag försökt visa på ovan. Det finns likaledes starka skäl att hävda dess pendang nämligen att språklig mening måste vara mobil. Det har varit mitt ärende i de sista styckena. Om det är så som jag hävdar är det säkerligen intressant i något slags allmän synvinkel. För det fält som har väckt min nyfikenhet de senaste åren – religionsdialog, religionsteologi eller kort och gott interreligiösa relationer – är detta viktigt av lite speciella skäl. Språklig mobilitet öppnar möjligheter, men ställer också till en del problem.

Möjligheter

Insikten att den språkliga mobiliteten är nödvändig för att språket ska kunna fungera och vara mänskligt språk innebär en rad möjligheter. Detta gäller

inte minst i religionens värld, i religiösa sammanhang, inom religiösa diskurser men också i utbytet mellan religioner. Språklig mobilitet innebär att det som anses vara normala läsningar kan bli onormala läsningar och vice versa. När enskilda religiösa texter, hela religiösa textsamlingar och hela religiösa traditioner läses finns det alltid möjlighet att *i princip* göra (delvis) andra läsningar. En konsekvens av detta är naturligtvis att nya öppningar för nya förståelser alltid ges. Detta är något som sker på flera nivåer i etablerandet av betydelse. Exempelvis kan det vara så att den kristna traditionen läses utifrån budskapet om "Riket" *i stället för* en fokusering på "Jesus Kristus". Detta ger en annan fokus och mycket av det som vore viktigt i en diskurs med Jesus Kristus som det absoluta centrumet blir relativt sett mindre viktigt eller hamnar i marginalen om Riket är riktmärket i diskursen. Nu sker naturligtvis mer här. Att tala om "Riket" leder till fler frågor om vad "Riket" betyder; här är ett ord som kräver fler utläggningar för att betydelsen ska kunna ringas in.²³ Man kan säga att vad som utgör centrum i ett givet sammanhang (till exempel Jesus Kristus) är något som är öppet för diskussion. Och så måste det vara. Vad som är centralt är inte ontologiskt givet på något absolut eller definitivt sätt utan ges som en funktion av vad som krävs av omständigheterna.²⁴

Av detta följer att flera olika perspektiv blir legitima. Det är inte på förhand givet vilket perspektiv som är det bästa eller mest legitima. Än mindre är det givet att endast ett perspektiv är möjligt, önskvärt eller tillåtet. När det handlar om interreligiösa relationer betyder det att ett problemorienterat utbyte tar plats snarare än ett utbyte utifrån en given förutsättning. De individer, grupper, samhällen, religiösa sammanslutningar, kommuniteter, religioner, eller traditioner jag talar om här och som är delar av dessa interreligiösa relationer har alla kropp och materia i någon bemärkelse. Det finns alltid något slags historia som lämnar olika former av spår. De som står i relation till varandra är subjekt. Även om det ibland kan vara tillämpligt att tala om religionsmöten, eller om kulturmöten i en kanske något vag form, innebär denna historici-

²⁰ Mark Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), 127-135.

²¹ Jacques Derrida, *De la Grammatologie*. (Paris: Édition de minuit, 1967); Derrida, *Limited Inc/En*; Fridlund, *Mobile Performances*, 94-112

²² Fridlund, *Mobile Performances*, 134-140, 161-163; Ricoeur, *Du texte à l'action*, 192-193, 299-300 med referens till Georg Henrik von Wright, *Explanation and Understanding* (London: Routledge & Kegan Paul, 1971).

²³ Fridlund, *Mobile Performances*, 122-130 O'Leary, *Religious Pluralism*, 12-25, 61-85, 152-169

²⁴ Derrida, *Grammatologie*; Derrida, *Limited Inc/En*. Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 94-112

tet att det ändå är konkreta relationer med konkreta partners. Det är inte ideala förhållanden som relaterar i en ideal värld. Även när det handlar om idealiserade och förenklade former som figurerar är också dessa konkreta och materiella i sin existens – med historia och färgade av hur de uppstått och var och när de finns. En följd av detta är att den artikulerade religionen träder fram som viktig, *inte* abstrakta eller rena idéer.²⁵

Att språklig mening är och måste vara mobil är en sak. Insikten om detta skapar möjligheter för religion och för interreligiösa relationer. En spännande sak är att detta öppnar för religiös mångfald. Det öppnar för existensen av flera religiösa traditioner samtidigt. Än viktigare är kanske dock att det öppnar för relationer mellan dem och för en intellektuell förståelse av diversiteten som inte automatiskt söker enhet eller enhetlighet.²⁶

Problem

Nu ger mobilitet i språklig mening och insikten om detta också upphov till en del bekymmer. En del av dessa problem har särskild betydelse för religion. Jag urskiljer två huvudproblem. Det första problemet kan sägas vara frågan om distinktioner är och kan anses vara möjliga över huvud taget, om språklig mening är mobil. Är det möjligt att säga något meningsfullt, eller blir allt som sägs *til syvende og sidst* bara käbbel? Innebär språklig artikulation kort och gott nonsens? Det andra problemet rör omdömen. Kan omdömen fällas, ståndpunkter intas, och bedömningar göras på något vettigt sätt om den språkliga meningen i det som framförs i ett omdöme, en bedömning eller i ett ställningstagande är mobil och därmed alltid kan ha en annan betydelse? Innebär det i så fall inte att allt måste accepteras som lika gott, eller ont? Att inga avståndstaganden eller preferenser är meningsfulla?²⁷

Jag menar att det första problemet egentligen inte är särskilt mycket till problem. Det är naturligtvis gott att ventilera det, men någon essentiell förankring är inte nödvändig för att kunna bearbeta

²⁵ Se Patrik Fridlund, "Råa fakta, en oslipad idé" i Bibi Jonsson (red.), *Årsbok 2008* (Lund: Vetenskaps societeten i Lund, 2008), 5-17.

²⁶ Fridlund, *Mobile Performances*, 113-115, 131-132.

²⁷ Ibid. 133-134.

vår omgivning på meningsfullt sätt. Det verkar inte alls påkallat att låsa fast ett definitivt centrum, exempelvis som en absolut och stabil språklig mening. Tvärtom. Att hålla fast vid ett centrum och en på förhand given stabilitet synes snarast hindra utveckling, nya upptäckter och förändring. Språklig mobilitet är en förutsättning för att kunna göra nya beskrivningar av olika saker och ge en ny syn på olika fenomen. Språklig mening kan inte vara helt igenom stabil ty då skulle inget utrymme finnas för att tänka och säga något nytt och annorlunda med mindre än att använda helt och hållet nya former för detta.²⁸

Det andra problemet är såväl ett intressantare som ett svårare problem ty frågan måste nog ställas om språklig mobilitet inte medför att inte någon kritik kan framföras. I flera fall är det gott att vi inser behovet av att kunna omformulera våra beskrivningar. I andra fall är detta dock problematiskt. I vissa frågor vill och måste vi kunna ta definitiv ställning. Inget förhandlingsutrymme finns när det gäller vissa moraliska ställningstaganden. Problemet är således att om språklig mening är rörlig tycks det innebära att inga "goda värden" kan fasthållas.²⁹ Om språklig betydelse alltid är öppen för omförhandling är en konsekvens att distinktionen mellan gott och ont ifrågasätts. Dessutom är det så att när jag tar avstånd från något och om detta som jag tar avstånd från inte har någon stabil betydelse är det mindre klart vad jag i själva verket tar avstånd från.³⁰ Vad som är ont blir då relativt. Detta tycks etiskt problematiskt. Det verkar helt enkelt moraliskt fränstötande. En fullfjädrad relativism tycks därför moraliskt förkastlig.³¹

²⁸ Ibid. 89-90, 134-140, 161-163; Derrida, *Limited Inc/En*; Ricœur, *La métaphore vive*, 129-171.

²⁹ Fridlund, *Mobile Performances*, 140-144, 176-177. Se även Hugo Strandberg, *The Possibility of Discussion* (Uppsala: Uppsala universitet, 2005), 119-145, 169-175.

³⁰ Dewi Zephaniah Phillips, *Faith and Philosophical Enquiry* (London: Routledge & Kegan Paul, 1970), 237-238; Neil Levy, *Moral Relativism. A Short Introduction* (Oxford: Oneworld, 2002), 111. Se även Fridlund, "Råa fakta".

³¹ Fridlund, *Mobile Performances*, 142-144.

Gränser

Det finns gränser för problemet. Att insikten om språklig mobilitet väcker frågor och medför en del problem kan inte förbises. Problemen kan dock begränsas och hanteras. Jag menar att detta sker på följande sätt. De läsningar som görs exempelvis av en religiös tradition och av dess urkunder kan förvisso alltid göras annorlunda och det finns alltid en potential i andra läsningar. Vilka läsningar som helst är inte möjliga. De läsningar som görs konfronteras, och måste alltid konfronteras, med tolkningar, läsningar och omdömen som fälls av andra. Jag kan kanske ropa ut min ståndpunkt i min hörna, men utan att den får någon resonans blir den meningslös; någon form av acceptans av andra tarvas.³² Kanske kan man säga att min förståelse, min läsning, min tolkning och mitt perspektiv på ett sätt är *mina* men på ett annat sätt får de mening och värde endast i ett intersubjektivt sammanhang.³³ Mitt eget ställningstagande är *mitt* och ingen annans, men det kan heller aldrig ske utanför en gemenskap med andra.³⁴ Dessutom är det så att gemenskapen inte stannar vid dem som finns omedelbart kring just mig; du och jag har var och en på vårt håll relationer till andra och det finns alltid en tredje part som vi är medvetna om och måste ta hänsyn till i våra omdömen. En tredje part hänger över axeln och gör anspråk på rättvisa, på att han eller hon också ska tas i beaktande. Vilka omdömen som helst är inte möjliga att fälla. Vad som helst kan inte sägas. Alla ställningstaganden är inte tillåtna.³⁵ På ett liknande sätt sätter historien vissa ramar. Det finns kanske alltid en potentiell annan

läsning och alltid en förståelse på marginalen. I en given historisk situation kan sådana läsningar och sådan förståelse inte vara utanför marginalen eller marginalens marginal.³⁶ Och ändå, mitt i alla dessa gränser och hinder för "vad-som-helst-läsningar", måste det också sägas att alla dessa begränsningar är rörliga. Vad gränsen går för gränsen, vad som är marginalens marginal och vad som ligger utanför denna kan vi inte med bestämdhet säga. Den mobiliteten tycks vara en del av spelets regler.³⁷

Avslutning

Det är alls icke konstigt att undra över vad som är sant och riktigt i allt man hör och ser. Det är alls icke underligt att frågan ställs om det olika religioner säger är sant och om det finns någon av dem som är mer korrekt eller mer sann än andra. Detta aktualiseras i möten mellan religioner på olika sätt. Hur definitiva svar som kan ges, menar jag, är avhängigt hur tillförlitlig den språkliga stabiliteten anses vara. Med andra ord kan man, enligt mitt förmenande, säga att förståelsen av eller uppfattningen om språket är viktiga för att förstå reflektioner över interreligiösa relationer. Jag har försökt peka på att det är svårt att upprätthålla en uppfattning om språklig stabilitet och att det finns starka skäl för en nödvändig språklig mobilitet. Insikten om nödvändigheten av språklig mobilitet ger en del intressanta konsekvenser. Å ena sidan ser jag möjligheten till en konstruktiv hållning till religiös pluralitet. Å andra sidan verkar språklig mobilitet ge upphov till svårigheter att sätta ner foten och ta definitiv ställning trots att detta ibland uppenbarligen krävs. Jag menar dock att även om den språkliga mobiliteten med sin rörlighet gör omdömen och ställningstagande ständigt ifrågasättbara, innebär det inte att allt alltid är lika bra. Det finns en rad faktorer som sätter gränser för vad som är möjligt, även om dessa gränser är rörliga. Också moraliskt. Också religiöst.

³² Ruth Sonderegger, "A Critique of Pure Meaning: Wittgenstein and Derrida" i *European Journal of Philosophy* 5:2 (1997), 183-209. Derrida, *Limited Inc/En*, 105-107; Ricœur, *Du texte à l'action*, 205-236. Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 178-180.

³³ Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism. Essays 1972-1980* (Brighton: Harvester Press, 1982), 165-166; Ricœur, *Du texte à l'action*, 200-203; Fridlund, *Mobile Performances*, 180-181.

³⁴ Hilary Putnam, *Realism with a Human Face* (Cambridge Mass. & London: Harvard UP, 1992), 183; Fridlund, *Mobile Performances*, 182.

³⁵ Emmanuel Lévinas, *Totalité et infini. Essai sur l'extériorité* (Paris: LGF, 1992), 233-236; Emmanuel Lévinas, *Autrement qu'être ou Au-delà de l'essence* (Paris: LGF, 1990), 239-253; Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 182-184.

³⁶ Michel Foucault, *L'archéologie du savoir* (Paris: Gallimard, 1969), 46-48, 96; Se även Fridlund, *Mobile Performances*, 184.

³⁷ Fridlund, *Mobile Performances*, 185-186

Summary

There is nothing strange in asking what is true. There is nothing strange in asking whether what different religions proclaim is true, and if there is one of them that would be truer than others. Such questions surface when religions meet in various ways. How definite the answers can be depends on the level of linguistic stability, or so it is argued in this article. Therefore, understanding the functioning of language is important for understanding reflections made on interreligious relations. In this article it is argued that it is difficult to hold language to be stable. There are strong reasons to count on linguistic mobility as a necessary trait. Seeing the necessary linguistic mobility gives rise to some interesting consequences. On the one hand, it opens for a constructive approach to religious diversity. On the other hand, it seems to make it difficult to take stands, also in situations when such stands are called for. In this article, it is argued that even though linguistic mobility makes judgements and standpoints questionable, not everything is equally good. There are a number of factors putting limits to what is possible. These limits are perhaps also mobile, but there are limits. Also morally speaking. Also religiously speaking.